

## XVI. Benedek és az egyház társadalmi tanításának történelmi hagyományai

Az egyház társadalmi tanítása, noha magára a Megváltóra és az általa több mint kétezer évvel ezelőtt kifejtett alapvető együttélési normákra és a még korábbi zsidó hagyományból átörökölt parancsolatokra nyúlik vissza, viszonylag új keletű a történelmünkben. A modern kort megelőzően nem volt szükség a társadalmi tanítás társadalometikai elveinek és a belőlük adódó társadalomszervezési követelményeknek a rendszerszintű kifejtésére, mivel az egyház mint a megkereszteltek természetes közössége, részese volt a társadalom életének, anélkül, hogy tevékenysége elkülönült volna a gazdaság, a kultúra, a politika, a családi mindennapok világától. A modern kori változások nyomán azonban a francia forradalom, majd az ipari forradalom korától kezdődően az életünk megannyi dimenziója teljesen önállósulni látszik, és a szekularizáció megállíthatatlan előretörésével létünk egyes szegmensei látszólag erkölcsi normáktól és a vallási céloktól függetlenül működnek. Ebben az előbb bizonytalanságot, majd a 20. századra kérlelhetetlen relativizmust szülő helyzetben adott választ a katolikus egyház a Szentlélek által vezérelve, miszerint az ember nem csak anyagi és e világi lény, hanem szellemmel és lélekkel rendelkező, a természetfeletti valóságra nyitott személy, Isten teremtménye és képmása, akire teremtettsége okán örök érvényű együttélési törvényszerűségek vonatkoznak.

Az egyház társadalmi tanítása – amellet, hogy örök érvényű igazságokat fogalmaz meg – természetes módon hordozza saját korának tudományos ismereteit, szemléletét, és így fejlődésében felhasználja a modern társadalomtudományok ismereteit is. Kezdetben ez különösen a szociológia és a közgazdaságtan, valamint a filozófia területét érintette, majd a 20. századi fejlődés során kapcsolódtak be ebbe a modern politikatudománnyal egyre szélesebb ismeretegyüttesek. Vagyis a keresztény társadalmi tanítás nem megmerevedett tanrendszer, hanem együtt halad az élettel. Középpontban mindig az emberi személy áll

<sup>1</sup> Dékánhelyettes, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar; tanszerkezetű egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszerék.

életével és a maga személyi méltóságával, teljes erkölcsi és szellemi értékeivel, transzcendens rendeltetésével, akit sohasem szabad gazdasági, politikai, társadalmi szempontokért feláldozni. A társadalom az emberért van; az ember pedig erkölcsi és közösségi lény, a társadalmi élet felépítése tehát nem nélkülözheti a kötelező erkölcsi alapokat. Alapvetően a szeretetből születik meg és fejlődik ki, olyan értékek mentén, mint az igazság, a szabadság és az igazságosság. Ezek az erények komplex egységben adják a társadalmi tanítás mindenkori tartalmát, míg a tanítás folyamatosságát néhány antropológiai-társadalomelméleti elv biztosítja. Ezek a társadalmi tanítás fundamentumai minden korban: a személy méltósága és szabadsága, vagyis a személyiség elve. A közjó és az igazságosság elve, amely magában foglalja a politikai közösség feladatainak, valamint a javak egyetemes rendeltetésének elvét is. A szubszidiaritás elve és a hozzá szorosan kötődő participáció. A szolidaritás elve, amely egyszerre jelenti a szolidaritást mint társadalmi alapelveket, és egyszerre erkölcsi erény (HORVÁTH 2004). Noha a tudós Joseph Ratzinger komoly vallástudományi oeuvre-t halmozott fel, mint XVI. Benedek pápa sem vált szociáletikai tanítóvá. E téren gondolatai és munkássága alapvetően a nagy elődök munkáinak folytatását és a folytonosság biztosítását jelentették. Megnyilatkozásai mindvégig a történelmi adottságok között fejlődő társadalmi tanítás eredeti gyökereiből táplálkoztak.

A társadalmi tanítás modern kori fejlődésének hivatalos nyitánya XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű, 1891. május 15-i körlevele volt. Az egyházi körökben ez időben kikristályosodó új nézetek jelentős része képes volt meghaladni a romantikus klerikalizmus és antikapitalizmus korlátait, és különösen a baloldali eszmék térnyerése következtében a fennálló új piacgazdasági rendet fogadta el kiindulási alapként, így a fennálló rendszeren belül igyekezett reformjavaslatokkal előállni. Emellett ugyanilyen fontos alapállássá lett a szekularizált társadalmak individualista, hitét veszített embere felé annak tanúságtétele, hogy a hit és az ész nincs ellentétben egymással, nem is független egymástól, hanem kiegészítik egymást. E gondolatok a leói tanításba a Fribourgi Unió elnevezésű, szociális és közgazdasági témaköröket tárgyaló összejövétel katolikus értelmiségijein keresztül kerülhettek be. A Fribourgi Uniót 1884 októberében a város püspöke, Gaspard Mermillod (1824–1892) vezetése mellett François-René de la Tour du Pin márkis, francia katonatiszt és politikus (1834–1923), Karl Heinrich zu Löwenstein-Wertheim-Rosenberg herceg, a németországi katolikus nagygyűlések egyik fő szervezője (1834–1921), Franz Kuefstein gróf, osztrák szociálpolitikus (1841–1918) és Albert de Mun francia katolikus szociális szervező és politikus (1841–1914) hívta életre az eszmecsere érdekében (PAULHUS 1980: 63;

BOTOS 2006). A közös munka a kör tagjai között azonban nem volt új keletű: XIII. Leó pápa meghívására 1881-ben megalakult Rómában Franz Kuefstein gróf javaslatára és Gaspard Mermillod részvételével a Circolo dei Studi socialie ed economiche. A kör tagjai két éven át vizsgálták a munka természetét, a tulajdon és a társadalom viszonyát a tamási filozófia szellemiségében. Ezzel párhuzamosan Németországban Von Löwenstein herceg elindította a szociális kérdés iránt fogékony német ajkú gondolkodók összejövetelét a Freie Vereinigung katholischer Sozialpolitiker egyesülés keretében. Az egyik Klein-Heubachban tartott ülésen részletesen elemezték az államnak a gazdasági és munkaviszonyokkal kapcsolatos feladatait, és rámutattak az állam felelősségére e kérdések terén (BOTOS 2010: 92). Vélhetően e kör találkozóin vetette fel Karl von Vogelsang osztrák politikus (1818–1890) egy összeurópai összejövetel és tanácskozás gondolatát, és ezt követően indult meg a fribourgi találkozók rendszeresítése (PAULHUS 1980: 66–67). Magyar részről a későbbiekben Esterházy Miklós Móric gróf (1855–1925), a főrendiház tagja (1887–1918), az 1894. évi budapesti katolikus nagygyűlés elnöke, majd 1895-től a Néppárt társelnöke vett részt a kör munkájában (GERGELY 2007: 9–11). A Fribourgi Unió vitáin bemutatták az egyes résztvevők hazájuk társadalmi és szociális helyzetét, másfelől a munkacsoportok elemezték a szabadelvű kapitalizmus, a munkabérek, a magántulajdon és különösen a rendi társadalom kérdéskörét (BENE 2013: 76). Az Unió legfontosabb következtetése volt, hogy a szegények, elesett társadalmi csoportok alkalmasszerű segélyezése nem oldhatja meg a probléma mélyén húzódó társadalmi gondokat. Éppen ezért a gazdaság terén sem elégséges immár a keresztény értékek egyéni felkarolása vagy akár filantróp vállalkozások alapítása. A társadalmi igazságosság gondolatát középpontba állítva átfogó megoldással kell a problémához közeledni (BOTOS 2023: 59–88).

Mindezek a gondolatok megkerülhetetlenül hatottak és részben beépültek a korszak pápai enciklikáinak mondanójába is. XIII. Leó 1879-ben kiadott *Aeterni Patris* kezdetű enciklikája már az új társadalmi alapállásnak az előszelét jelentette. „Aki korunk sanyarú állapotait figyelmére méltatja s a közügyek menetét, valamint a magányosok életviszonyait vizsgálja, bizonyára azon meggyőződésre jut, hogy e bajoknak, melyekkel már küszködünk vagy melyektől még csak félünk, áradó forrását azon Isten és világról való téves nézetek képezik, melyek a bölcséleti iskolákból átszivárogtak a társadalom minden rétegébe s majdnem általánosan elfogadtattak...” (AP 2). Ilyen körülmények közepette a körlevél a keresztény világszemlélet Aquinói Szent Tamás és egyben Szent Ágoston szellemében történő megújulását és továbbfejlesztését, „a felvilágosodás

következtében sarkpontjaiból kifordult világ társadalmi és gazdasági viszonyainak jobbítását” állította feladatként a katolikus világ elé (KÉK 2013: 41). A neotomizmus alapja tehát a pusztá hit és a magára hagyott értelem helyett a kettő egymásrautaltsága és egyetértése: a fides és a ratio, az elkötelező hit és a belátó értelem egyaránt a keresztyén üzenet lényegét képezik egy hierarchikus társadalmi rendben (HORVÁTH 1998).

Az egyházfő későbbi, *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában – folytatva korábbi megnyilatkozásainak szellemiségét – egyben már nemcsak irányt mutatott a korábbi szent életű elődök segítségével, hanem egyértelmű tanítást is adott a kor kérdéseivel kapcsolatban: a kapitalista társadalmi és gazdasági berendezkedést karitatív-szociális intézkedésekkel, a szolidaritás jegyében igyekezett megreformálni. Ezzel megjelenhetett a századfordulóra az egyház új, modern köntösbe öltöztetett társadalmi tanítása, a politikai katolicizmus által is előtérbe állított szolidarizmus eszméje (DONOVAN 2009). Támaszkodva a „szociális katolicizmus” vívmányaira és arra a mozgalomra, amelyet egyesek már ekkor keresztyén-demokrata szóösszetétellel is illettek (JANCSÓ 2022), valamint a Fribourgi Unió körében kidolgozott elméletekre, a Szentatya „nem pusztán a konkrét problémák megoldását tűzte ki célul – olyan mindenkire szóló társadalomerkölcsi tanítást akart adni, amely keresztyén, valamint egyetemes értékek mentén biztos támaszt jelenthet a munkáskérdés megoldását keresők számára” (KÉK 2013: 39). A *Rerum novarum*ban jelent meg első ízben konkrétan az a szemléletmód, amely – az egyház eszméi szerint – a modern polgári, kapitalista társadalmak humanizálására irányult: a valóságban a társadalom az ipari átalakulás következtében megosztottá vált, ami súlyos problémák forrása; tehát a kettészakítottság és a szembenállás gyökereit kell megszüntetni, magát a munkáskérdést kell kiiktatni, hogy az éledező destruktív eszmék (köztük különösen az ateista és egyházellenes marxizmus) vitorlájából sikerüljön kifogni a szelet. Ehhez szükséges a szolidaritás, a szubszidiaritás és a konkordancia. A szubszidiaritás kifejezés a *Rerum novarum* enciklikában betű szerint nem, de értelmében megfogalmazásra került. Maga a kifejezés az eddigi kutatások szerint első ízben Heinrich Pesch jezsuita közgazdász munkásságában jelent meg (ZACHAR 2021). Pesch fejti ki először explicit módon a szolidarizmus elméletének kidolgozása kapcsán, hogy mindaz, amit az egyének, családok és kisközösségek el tudnak végezni, nem lehet az állam hatásköre (MAZUREK 1980).

Ettől kezdve az egyház egyértelműen a polgári közösségek autonóm cselekvése mellett állt ki és szorgalmazta olyan kis közösségek megszületését, amelyek összefogva a megoldás felé vezethettek. Az állam kötelessége a keretek

biztosítása, a jó kormányzás, az elesettek érdekeinek védelme. A neotomista filozófiából és a katolikus perszonalizmusból táplálkozó szemléletmód a személy feltétlen, abszolút értékét képviselte. Felfogása szerint viszont ez csak a másokkal való közvetlen kapcsolatban tud kiteljesedni, és így tudja a rá bízott talentumokat megfelelően kifejteni. Így minden társadalomban a közös cselekvés adja a kohéziós erőt, ez pedig az erkölcsi alapokon nyugvó közjó szolgálata, előbb a mikroközösségekben (családok), majd a hivatások szerint egymásra utalt embercsoportokban (rendek), végül a társadalom egészében (állam). Éppen ezért a *Rerum novarum* összefoglalta a keresztény szociális tanítás és társadalomfelfogás lényegét, ami segíthet, hogy megvalósuljon a „szervezett társadalom” a közjó érdekében. Ehhez új munkamegosztást hirdetett: az egyház adta a társadalomszervező elveket, az állam kötelessége volt ezeket politikájában megvalósítani, míg a nép, mindenekelőtt a munkásság kötelessége, hogy ezeket elfogadja (GERGELY 1998).

XIII. Leó pápa munkájának újdonsága mindenképpen abban mutatható ki, hogy valós kompromisszumot igyekezett felmutatni a korszak szemben álló eszméi és társadalmi rétegei között. Elvetette a liberalizmus és a szocializmus megoldási javaslatait, és nemcsak a gazdasági élet szemben álló feleit szólította önmérsékletre, de egyben a munkavállalók körében az intézményesített önszegélyezést sürgette, míg az államot figyelmeztette társadalmi, szociális jóléti kötelezettségeire (MAYER-TASCH 1971: 61). Ahogy XI. Piusz pápa későbbi megemlékezésében is nyilvánvalóvá tette: „a *Rerum novarum* nyomán kibontakozó mozgalom döntően hozzájárult a társadalmi felelősség iránt érzéketlen liberalizmus bukásához, egyes állami munkásjóléti intézkedésekhez, illetve a katolikus jótékonyági-önsegélyező egyesületi valamint szakszervezeti mozgalom kibontakozásához” (STRAUSZ 2011).

Azonban e folyamat nem állt meg a 20. század beköszöntével sem, sőt időről időre a pápai tanítások elővették e társadalmi kérdéseket, hiszen végleges megoldásuk nem valósult meg. Így első körben XI. Piusz pápa *Quadragesimo anno* enciklikája vitte tovább a fonalat, utat mutatva egy emberközpontú társadalmi-gazdasági rend irányába a szélsőségek korában. A két világháború között végbemenő drasztikus folyamatok, különösen az 1929-es gazdasági válság és világméretű következményei, továbbá az erősödő szélsőséges eszmék egyre komolyabb térnyerése az európai politikában, arra késztették a politikai katolicizmus vezető gondolkodóit és mindenekelőtt XI. Piusz pápát, hogy ismételten foglalkozzanak a társadalmat érintő legfontosabb feszültségekkel és kérdésekkel. Erre kedvező alkalom adódott 1931-ben, a *Rerum novarum* megjelenésének

40. évfordulóján: új enciklikájában a Szentatya a teljes társadalmi rend XIII. Leó által lefektetett megújítását foglalta össze és bővítette. A megoldást a társadalmi igazságosság megteremtésében látta, ami egyfelől a különböző osztályok, illetve rétegek kiegyezése révén érhető el, másfelől ehhez kapcsolódó társadalmi szervezetek létrehozásával és párbeszédével, végül pedig a gazdasági-társadalmi-politikai rendszer megújításában a szolidaritás és a szubszidiaritás segítségével. A *Quadragesimo anno* a katolikus egyház társadalmi tanításának szempontjából mérföldkőnek bizonyult. A tanítás „a katolikus egyház első komoly válasza volt a gazdasági liberalizmusra és a következtében kialakult társadalmi-gazdasági problémákra. Enciklikájában XI. Pius egyaránt felhívja a figyelmet az individualizmus és a kollektívizmus veszélyeinek elkerülésére, kiemelve a közösségi cselekvés, valamint az egység, az egyetértés és a kölcsönös bizalom fontosságát” (KÉK 2013: 44). E gondolatok mögött a Fribourgi Unió továbbélő gondolatosságát, a kialakult szolidaritást, Heinrich Pesch modern jezsuita közgazdasági iskoláját láthatjuk. Heinrich Peschnek tanítványa és egy időben munkatársa volt a jezsuita közgazdasági iskola második generációjának meghatározó alakja, Gustav Gundlach SJ (1892–1963), valamint Franz H. Mueller (1900–1994) katolikus etikaprofesszor, és tanítása komoly hatást gyakorolt Oswald von Nell-Breuning SJ (1890–1991) munkásságára is. Pesch szolidaritás tanítványai révén alapvetően hatott XI. Piusz pápa *Quadragesimo anno* enciklikájára: Nell-Breuning tagja lett az ún. Königswinteri Körnek, amely Johannes Joseph van der Velden aacheni püspök kezdeményezésére gyűjtötte egybe a társadalmi reform megvalósításán fáradozó keresztény-konzervatív gondolkodókat, és az itt tapasztaltak segítettek, hogy a Societas Jesu akkori generálisa, Wladimir Ledóchowski (1866–1942) felkérésére bekapcsolódjon az új pápai társadalmi tanítás megfogalmazásába (RAUSCHIER 1994). Ugyancsak e kör révén és az enciklika hatására indult meg a *hivatásrendiség* részletesebb kidolgozása, valamint a hivatásrendi gondolat gyakorlatba történő átültetésének több kísérlete (ZACHAR 2016).

A *Quadragesimo anno* révén négy olyan alapelv kristályosodott ki, amelyek az állam, a társadalom, a gazdaság és a politika szempontjából döntő tényezőknek mutatkoznak mind a mai napig. Az első a személyiség elve, vagyis hogy az individualista és a totalitárius tanítással szemben az ember teremtettségéből fakadó személyi méltósága a döntő tényező. A második a társadalmi tanításból a közpolitika területére is átültetett szolidaritás elve, vagyis hogy az egyének csak másokkal együtt vannak jelen a társadalmi-gazdasági folyamatokban, és ezáltal a felelősségen is osztoznak. A harmadik ilyen alapelv a szubszidiaritás, vagyis

az egyének és kis csoportok önrendelkezése olyan ügyekben, amelyeket hatékonyabban tudnak ellátni, mint a közösség egésze. A szubszidiaritás gondolatának az egész egyházra való nyomatékos és egyértelmű kiterjesztésére végül XII. Piusz pontifikátusa alatt került sor. 1946 februárjában a Szentatya az új biborosok beiktatása alkalmával karolta fel az elődei és különösen a *Quadragesimo anno* enciklika által is hangsúlyozott és immár szó szerint is (QA III/6. 79) kifejtett szubszidiaritás gondolatát. Végül ehhez kapcsolódóan jelent meg negyedikként a történetileg legrégebben kitapintható alapelv, a *bonum commune*, a közjó elve, vagyis az állam partnersége a társadalmi csoportok fejlődésében, és hogy ennek segítségével a partikuláris érdekek háttérbe szoríthatók a közösség egészének érdekével szemben.

Ezzel az egyház társadalmi tanítása rendkívüli hozzájárulást jelentett a megszelídített, modern társadalmi szerepet felvállaló, szociális piacgazdaság és egyben államszervezet kialakításához. A magát kifejezetten a két világháború közötti diktatórikus-totalitárius elméletekkel szemben meghatározó, sok elemében liberális indíttatású pluralizmus létrejötté mellett a kezdetektől megfigyelhető volt az érdekek szervezett megjelenítésének, a társadalmi-szociális feszültségek enyhítésének, a gazdaság állami keretek általi szabályozásának a törekvése is. A nyugat-európai társadalmak változásainak eredményeképpen egyre inkább azok az új jelenségek kerültek a tudományos vizsgálódás középpontjába, amelyek valamilyen formában kötődtek a gazdasági-társadalmi interakció növekvő szervezettségéhez, az állami beavatkozás kérdéséhez, illetve az érdekközvetítés és érdekkiegyenlítés új módszereihez. A liberális eszmerendszer számos vezető gondolkodója eltávolodott a libertárius szabadelvűség vadhajtásait jelentő jelenségektől, és közeledett mind a szocialista eszmék társadalmi érzékenységéhez, mind a konzervatív körök közösségpártiságához. A baloldali táborban – a szovjet fejlődés egyre nyilvánvalóbb embertelensége által megerősítve – előtérbe került egy, a piacgazdaságot, a magántulajdont és az emberi méltóságot is elfogadó balközép szociáldemokrácia, míg a konzervatív oldal is alaptézisként fogadta el a liberális szabadságjogok kánonját. Sőt a korábbi korszak pápai enciklikái az egyház modern társadalmi tanításának kidolgozásával az emberi szabadság új katolikus felfogását alapozták meg. Ezzel lehetővé tették az emberi szabadság önrendelkezésként való meghatározását és ennek alapvető következménye lett a demokratikus politikai rendszer szükségességének levezetése.

A liberális gondolat megújításában érdekeltek elsősorban a német nyelvterület liberális gondolkodói köréből kerültek ki, különösen a freiburgi iskola, valamint az emigrációba kényszerült Alexander Rüstow és mindenekelőtt Wilhelm Röpke

sorolhatók azok közé, akik a történelmi tapasztalatok alapján egy új, liberális, ám szociálisan elkötelezett és a társadalmi érdekkiegyenlítést zászlajára tűző gazdasági, társadalmi, állami szféra kialakítását óhajtották. A Walter Eucken (1891–1950) által a nemzetiszocialista diktatúra éveiben elindított értelmiségi diskurzus résztvevői felismerték, hogy az emberi hatalomvágy és a monopóliumok uralma okozta többek között a manchesteri kapitalizmus első jelentős válságát (OSWALT 1999: 82). A német történelmi iskolával szembeni kritika alapján dolgozták ki a működőképes és egyben emberhez méltó gazdasági rend elméletét (WILLGERODT 2006). Ennek a rendnek feltétele a pontosan körülírt állami szabályozás és az állampolgárok fokozott személyes elkötelezettsége. A korabeli közgazdasági felismerések és a két világháború tapasztalata alapján elvetették az átfogó állami beavatkozást, amely korlátozta az egyén döntési és cselekvési szabadságát. Ugyanakkor kritikával viszonyultak a piac korlátlan érvényesüléséhez is. A keresztény szociális tanítást szem előtt tartva szükségesnek ítélték a hatékony törvényi keretfeltételek meglétét, és lehetségesnek tartották az állam korlátozott megjelenését annak beavatkozásával a piacon – különösen a szociális kiegyenlítés érdekében. Ez az ún. „ordoliberalis koncepció” összekapcsolta a személyes szabadságot a gazdasági hatékonysággal és a társadalmi kötelezettségvállalással. Az ordoliberalisok egyaránt elvetették tehát a gazdaságban működő erők teljesen szabad játékának, valamint a semmivel sem törődő államnak a hagyományos libertárius elképzelését, továbbá a túl hatalmas és mindenbe beleszóló, a polgárok szabadságát és felelősségét korlátozó állam etatista-szocialista elképzelését (RÖPKE 1946: 77–78). Olyan, a szabadságon alapuló gazdaságot akartak, amely az önállóan és önmagával szemben felelősségteljesen cselekvő ember működése révén bontakozhat ki. A cél az volt, hogy ez az ember szabadon valósíthassa meg önmagát, és alkotó képességeivel értéket teremtsen az állam által meghatározott gazdasági rend keretében. Az ordoliberalis közgazdászok és államfilozófusok célja tehát egy olyan társadalmi-gazdasági alkotmány létrehozása volt, amelynek középpontjában újra maga az ember áll teljes szabadságával és egyben felelősségével, másrészt pedig a dinamikusan fejlődő gazdaság mint ennek a kibontakozásának a terepe (TAENZER 1992: 95). Összességében elmondható: a társadalmi béke, a gazdasági stabilitás Európa nyugati részében a második világháború után szorosan összekapcsolódott a szervezett érdekek megjelenésével, a piac jogszabályok közé szorításával, az intézményesített érdekegyeztetési folyamatokkal. Ezek a pillanatnyi csoport- és pártérdekektől függetlenül a konkordanciát, a partikuláris osztályérdekek helyett a közjót helyezték

előtérbe. Emellett megjelent a szubszidiaritás, amelynek révén az egyes társadalmi csoportok önkormányzatiságát teremtették meg, illetve amely a szabad versenyt egy erkölcsi normarendszer keretein belül tartotta megvalósítandónak. A francia, német és olasz kereszténydemokrácia nem tudott elvonatkoztatni a pápai tanítástól, még ha azt igyekezett is felekezetek feletti jelleggel és elsősorban szekularizált társadalmi-gazdasági értékekkel felruházni. Ezek nélkül az alapértékek nélkül elképzelhetetlen a modern Európa működése, és feldolgozhatatlan a szociális piacgazdaság modelljének megjelenése a nyugat-európai országokban (ZACHAR 2019).

E folyamatokkal kéz a kézben fejlődött az egyház társadalmi tanítása is, amely a pozitívumok felmutatása mellett minden korban az érzékelhető problémák felszámolását tűzte zászlajára a kereszténység hitrendszeréből levezetett értékek alapján. A teljesség igénye nélkül előbb Szent XXIII. János pápa (1958–1963) *Mater et Magistra* tanítása, a korszakalkotó leó enciklika 70. évfordulóján, megújította a szociális tanítás mibenlétét, különös tekintettel a szubszidiaritás lényegi elemeire, a magántulajdon kettős természetére és az igazságos munkabér fogalmára. Majd a két évvel későbbi *Pacem in terris* enciklikában, a hidegháború kiélesedett szakaszában, a szabadságon, igazságosságon és szereteten alapuló új társadalmi rendszerről tanított a szent egyházfő, részletesen kitérve az állam feladataira, a közéletben való részvételre és a béke feltételeire is. Szent VI. Pál pápa (1963–1978) *Populorum progressio* enciklikája a dekolonizáció korában a szociális tanítás hangsúlyait a valódi humanizmusra, az igazságosság megteremtésének útjára és a népek közös, igazságos és szolidáris fejlődésére helyezte. E sort folytatta a *Rerum novarum* 90. évfordulóján Szent II. János Pál pápa (1978–2005) *Laborem exercens* enciklikája, amely a munka és a társadalmi igazságosság kérdéskörét különböző szempontok alapján, de immár nemcsak a Nyugat keretrendszerében, hanem világviszonylatban járta körül, megerősítve a Fribourgi Unió tagjai által a modern körülményekre alkalmazott alapelveket. Tíz évvel később, 1991-ben a nagy évfordulóra időzített *Centesimus annus* kezdetű enciklikájával pedig II. János Pál az új korfordulóra hívta fel a figyelmet, és egyben az egyház társadalmi tanításának örökérvényűségét mutatta be a változó nemzetközi körülmények közepette is. A rendszerváltoztatás utáni új világrendben is hitet tett az egyház alapértékei mellett, és egyben az új evangelizáció lehetőségére hívta fel a figyelmet a társadalmi tanítás alapértékeinek hirdetésével (TOMKA–GOJÁK 2006). Noha maga XVI. Benedek (2005–2013) nem volt egy klasszikus társadalometikával foglalkozó kutató,

a *Caritas in veritate* enciklika mégis komoly áttörést jelentett számos tekintetben. Igaz, mélységi struktúráiban nem mondott újat, de az aktuális gazdasági és társadalmi válságok közepette képes volt ráirányítani a figyelmet az egyház kétezer éves hagyományaiból fakadó tanításokra: az emberek közötti kapcsolatokat ismét a szeretet és az igazságosság alapján kell berendezni, az igazi fejlődést, a békés és rendezett társadalmi együttélést, a közös megvalósulását csak az ember-ember és az ember-Isten viszonyrendszer helyreállítása segítheti elő (RÉVÉSZ 2015). Napjainkra pedig Ferenc pápa *Laudato Si'* kezdetű enciklikája a tanítást kiterjesztette az egész teremtett világra.

Amennyiben XVI. Benedek esetében szeretnénk mélyebben megérteni az egyház társadalmi tanításával kapcsolatos nézetrendszert, úgy egy 1985-ös előadása és ennek 1986-os leirata lehet a segítségünkre. A *Marktwirtschaft und Kirche* (Piacgazdaság és egyház) címet viselő értekezés (RATZINGER 1986) a gazdasági etika új megközelítését mutatta be egy sajátos individuális etikai és mikroökonómiai szemléleten keresztül. A leendő 265. katolikus egyházfő, ekkor a Hittani Kongregáció prefektusa, ebben az előadásában és későbbi megnyilatkozásaiban is egyértelművé tette, hogy a gazdasági-társadalmi kérdések esetében nem a tévedhetetlen hitigazságokról nyilatkozik, sokkal inkább arról, hogy a gazdaság pontos felépítése vagy a gazdaságba való kormányzati beavatkozás mértéke a katolikusok megfontolt ítélőképességére tartozik, így további viták tárgyát képezheti (GREGG 2005). Mint szinte minden korábbi pápa, Ratzinger bíboros is kiemelte elemzésében, hogy az előremutató megoldások megtalálásához valójában új gazdasági elképzelésekre lenne szükség, amelyek azonban nem jöhetnek létre megfelelő erkölcsi impulzusok nélkül. Hangsúlyozta, hogy a piacgazdaság működése ugyan ténylegesen megkönnyítette a jólét elérését sokak számára világszerte, de még mindig komoly kihívásokkal néz szembe az emberiség az igazságosság és a szolidaritás tekintetében. Minden jótékony hatás ellenére sem tekinthető a modern kori, sok mindenben finomított kapitalista piacgazdasági modell a világot megváltó („*als das Heil der Welt*”) gazdasági rendszernek (RATZINGER 1986). Különösen nem indokolható, hogy két különálló entitásnak tekintse a világ a kereszténység hitrendszerének következtéseit és a gazdaság rendszerét. (A bíboros elemzése szerint Adam Smith óta hagyomány, hogy a piac összeegyeztethetetlen az etikával, mert az önkéntes „erkölcsös” cselekvések ellentmondanak a piaci szabályoknak, és az erkölcsös vállalkozó nem lehet sikeres, kidobnák a piacról.) Elemzésében azonban a két terület egymásra hatása mozdíthatná elő a közös megteremtését, mivel sem etikai

kontextus, sem pedig a gazdasági tények és törvényszerűségek ismerete nélkül nem alakítható ki az emberiség egésze számára hasznos kormányzás.<sup>2</sup>

Joseph Ratzinger elődjeihez hasonlóan hangsúlyozza, hogy a gazdaság nem determinisztikus rendszer, hanem a szabad piaci cselekvés normáinak etikai alapjától függ. A gazdaság nem lehet független az etikától és a vallástól, a szabadságot a gazdaság kulturális alanyának, az embernek a viszonylagos autonómiája biztosítja. De a jó vezetés ethosz és etikai alap nélkül lehetetlen, vagy ha így valósulna meg, akkor semmiképpen sem optimális. A piac és a szabad gazdaság etikai előfeltételei Ratzinger számára – a korábbi enciklikák szellemében – megcáfolják egyfelől a liberalizmus bizonyos formáinak determinizmusba vetett hitét a piac teljes önállóságáról, mindenható jóságáról és önkormányzási feljebbvalóságáról. Másfelől pedig különösen cáfolják a marxizmus determinizmusba vetett hitét, amely determinisztikus jellegében messze túlmutat a liberalizmuson, mert történelemfilozófiájában a történelem fejlődésének gazdasági determinizmusát is feltételezi, és ezáltal a teljes állami szerepvállalás irányába mozdul el (KOSŁOWSKI 2005). Mint a korábbi egyházfők, Ratzinger is elveti mind a liberalizmus, mind a marxizmus determinizmusát, és ezekkel szemben a társadalmi tanításból fakadó etikai elvárásokat ajánlja. A korábbi tanítások mentén elutasítja mind a libertárius, mind a materialista, mind az utilitarista felfogásokat, és aggasztónak látja az ezekből levezetett politikai-gazdasági kultúrákat. Hangsúlyozza, hogy az etikai alapok a társadalmi tanításban érhetők tetten, és ez az oka annak, hogy egyes szakértők és teoretikusok mindmáig úgy látják, a vallási háttér határozza meg a kialakított gazdasági rendszereket. Ratzinger idézi Theodore Rooseveltet és Rockefellert, akik úgy vélték, hogy a piacgazdaság csak a protestantizmus fejlődésével lehetséges, ezért kritizálták a katolikus többségű területeket. Sőt Max Weber tézisé is, miszerint a kapitalizmus szelleme a protestáns etikából ered, épp annak bizonyítékeként hozza fel, hogy a piacgazdaság maga nem gazdasági, hanem vallási meggyőződésekből táplálkozó etikai formákat feltételez (RATZINGER 1986). A gazdaság tehát nem vegytiszta, elkülöníthető entitás, hanem sokkal inkább egy cselekvési kontextus, amelybe gazdasági, etikai és vallási motívumok is beletartoznak. A pápai hagyományban épp emiatt mindig ott van a szkepticizmus a vallási etika nélküli szabad piac gondolatával szemben. Az etika és vallás nélküli piac determinisztikus

<sup>2</sup> Wir brauchen heute ein Höchstmaß an wirtschaftlichem Sachverstand, aber auch ein Höchstmaß an Ethos, damit der wirtschaftliche Sachverstand in den Dienst der richtigen Ziele tritt und seine Erkenntnis politisch vollziehbar und sozial tragbar wird. RATZINGER 1986.

elméletét Ratzinger relativista liberalizmusként utasítja el. Valójában az egyház társadalmi tanításában szabadon akarja tartani magát az egymással szemben álló társadalmi-gazdasági-politikai rendszerektől, hogy egyedül az emberrel törődhessen. Ebből fakad, hogy a társadalmi igazságosságnak és a társadalmi szeretetnek kell korlátoznia a gazdasági hatalmat (KERBER 1990: 19–20). Joseph Ratzinger osztozik a katolikus társadalmi tanítás hagyományában, a szabadságba vetett hitben és a szabadsággal szembeni szkepticizmusban egyaránt. Hangsúlyozza, hogy a szabadságnak nincs elsőbbsége a helyesen értelmezett élet vagy az igazságban való élet eszméjével szemben, és ha a szabadság mindenekfelettivé és azáltal minden mással szemben elsőbbségét élvező alapelvvé válik, akkor az az igazsággal szembeni „relativizmus”, amellyel szembe kell szállni (KOSŁOWSKI 2005: 6–7). A vallás igazságigényével szemben a relativizmus ugyanis azt vallja, hogy minden igazság, beleértve a hit igazságait is, kizárólag az emberi szabadságban és beleegyezésben rejlik. Ratzinger pedig, már XVI. Benedekként, a *Caritas in veritate* enciklikával ezzel a relativizmussal száll szembe, amely szerinte a modern ember pótvallásává vált. Nagyszabású társadalmi enciklikája éppen arra vezet, hogy a fejlődés a szeretetben és az igazságban Jézushoz köthető, és a szeretet elvezeti az embert az igazság és a béke bátor és nagylelkű követéséhez, a „szeretet az igazságban” az ember igazi hivatása, a válasz Isten tervének igazságára. Az igazság ad értelmet és értéket a szeretetnek, a szeretet tölti meg tartalommal az igazságot. Ez pedig nemcsak mikroszinten, hanem a társadalom, a politika és a gazdaság szintjén is meg kell hogy jelenjen (CSÁK–MIKE–SZALAI 2009). Valójában itt is az egyház hagyományát erősíti meg a pápa, hiszen a társadalmi tanításban is megtalálható volt, hogy „a szeretetnek jelenvalónak kell lennie a társadalmi viszonyokban”, és „azok egészét át kell hatnia, illetve a társadalom emberibbé, az emberi személy méltóságteljesebbé tétele érdekében a társadalmi életben a szeretet szerepét politikai, gazdasági és kulturális szinten újra kell értékelni és a cselekvés legfontosabb normájává kell emelni” (HORVÁTH 2004: 581–582). A közjó megvalósulása egy társadalomban valójában ennek a szeretetnek a megnyilvánulása, így a közjó velejárója az igazságosság lesz. Ennek egyik formája pedig XVI. Benedek szerint az „ingyenesség”,<sup>3</sup> amely

<sup>3</sup> „A globalizáció korában a gazdasági tevékenység nem szakítható el az érdeknélküliségtől, amely terjeszti és táplálja a szolidaritást, az igazságosságért és a közjóért viselt felelősséget a gazdaság különböző résztvevőiben és szereplőiben. (...) A profitorientált magánvállalkozás és a különböző jellegű állami vállalatok mellett meg kell gyökerezzenek és szóhoz kell jussanak olyan termelő szervezetek is, amelyek a kölcsönösség elvén alapulnak és társadalmi célokat követnek” (CIV).

a szeretet egy gazdasági cselekvésben történő megnyilvánulása. Ez az ajándék jelleg vagy ingyenesség a közjó értelmében vett társadalmi együttélés feltétele is (SCHALLENBERG 2011). Egyrészt a szeretet szolgálata hozzájárul ahhoz, hogy az igazság hitele nyilvánvalóvá váljon. Az igazságosság és a közjó iránti elkötelezettség az isteni szeretet meggyőző erejét mutatja a konkrét társadalmi életben. Másrészt az igazság felszabadítja a szeretet szolgálatára. Az igazság az, ami a lelkiismeretre hívja és felébreszti a társadalmi felelősségérzetet (CIV 2, 5, 6). Ehhez azonban erkölcsi megújulásra is szükség van. Az útmutató pedig minden korban az egyház társadalmi tanítása. Ez ugyanis a múltban már bizonyította, hogy vonatkoztatási pontként és tájékozódási iránytűként szolgálhat, akár konkrét megoldási javaslatokkal is, egy etikai normákkal átitatott modern kapitalizmus megteremtéséhez. Az ember központi helyzete, a szubszidiaritásból eredő személyes felelősség és a szeretetparancsból levezetett közösségen belüli szolidaritás olyan értékek, amelyek nélkül nem létezhet igazságos piacgazdaság. Amennyiben pedig ezt a globális környezetbe sikerül átültetni, úgy ezek olyan erkölcsi normák, amelyekhez minden jóakarátú ember csatlakozhat, kialakítva ezzel egy etikusabb, igazságosabb gazdasági rendszert, a „szeretet ökonómiáját”.

### Irodalomjegyzék

- BENE Krisztián (2013): A gazdasági válság és a katolikus rendpártiság Franciaországban. In ZACHAR Péter Krisztián (szerk.): *Gazdaság, társadalom, hivatásrendiség a 20. századi Európában*. Budapest: L'Harmattan, 73–90.
- XVI. Benedek pápa (2009): *Caritas in Veritate (Szeretet az igazságban)*. Budapest: Szent István Társulat.
- BOTOS Máté (2006): La postérité de l'Union de Fribourg dans la mémoire catholique. *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte*, 100(4), 305–315.
- BOTOS Máté (2010): Az állam szerepei és értelmezése a keresztényszociális ideológiában, avagy: egy konzervatív politikai gazdaságtan kezdetei. In Heller Farkas Füzetek. *Gazdaság- és esztörténeti tanulmányok*, 8, 89–100.
- BOTOS Máté (2023): A korporatív rendszer és a Rerum novarum. In JANCsó András – DARABOS Ádám (szerk.): *Rerum Novarum 130. Tanulmányok az első szociális enciklikáról*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 59–88.
- CSÁK János – MIKE Károly – SZALAI Ákos (2009): A szeretet társadalmi tanítása – Javaslat XVI. Benedek Caritas in veritate enciklikájának értelmezésére. *Kommentár*, 2009(4), 3–15.

- DONOVAN, John F. (2009): Pope Leo XIII and a Century of Catholic Social Teaching. In MATZKO MCCARTHY, David (szerk.): *The Heart of Catholic Social Teaching: Its Origin and Contemporary Significance*. Grand Rapids: Brazos Press, 55–72.
- GERGELY Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. *Vigilia*, 63(11), 826–829.
- GERGELY Jenő (2007): *A keresztény szindikalizmus története a XIX–XX. században. (A Keresztény Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége)*. Budapest: MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport.
- GREGG, Samuel (2005): Morality, Economics and the Market in the Thought of Benedict XVI. *Economic Affairs*, 25(3), 52–54.
- HORVÁTH Éva szerk. (2004): *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma összentése II. János Pál pápának a társadalmi tanítás tanítómesterének, az igazságosság és a béke evangéliuma tanúságtevőjének útmutatása alapján*. Ford. Dér Katalin – Horváth Pál. Budapest: Szent István Társulat.
- HORVÁTH Pál (1999): Fides et ratio. *Vigilia*, 64(8), 651–658.
- JANCÓS András (2022): Theologians on Modern Politics: Pope Leo XIII. *Hungarian Conservative*, 2022. június 13. Online: [www.hungarianconservative.com/articles/philosophy/theologians-on-modern-politics-pope-leo-xiii/](http://www.hungarianconservative.com/articles/philosophy/theologians-on-modern-politics-pope-leo-xiii/)
- Kék Emerencia (2013): A hivatásrendiség előzményei a katolikus egyház szociális tanításában a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* enciklikák alapján. In ZACHAR Péter Krisztián (szerk.): *Gazdaság, társadalom, hivatásrendiség a 20. századi Európában*. Budapest: L'Harmattan, 37–45.
- KERBER, Walter (1990): Ordnungspolitik, Gemeinwohl und katholische Gesellschaftslehre. Der Sozialen Marktwirtschaft zum Gedächtnis. *Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften – JCSW*, 31, 11–33.
- KOSLOWSKI, Peter (2005): Erwartungen an die katholische Soziallehre unter Papst Benedikt XVI. Joseph Ratzinger. *Progress Foundation*, 2005. szeptember 21. Online: [www.progress-foundation.ch/2005/09/21/erwartungen-an-die-katholische-soziallehre-unter-papst-benedikt-xvi-joseph-ratzinger](http://www.progress-foundation.ch/2005/09/21/erwartungen-an-die-katholische-soziallehre-unter-papst-benedikt-xvi-joseph-ratzinger)
- XIII. Leó (1879): *Aeterni Patris*. Ford. Prohászka Ottokár. Budapest: Szent István Társulat.
- MAYER-TASCH, Peter Cornelius (1971): *Korporativismus und Autoritarismus. Eine Studie zu Theorie und Praxis der berufsständischen Rechts- und Staatsidee*. Frankfurt am Main: Athenäum.
- MAZUREK, Franciszek Janusz (1980): Die Konzeption des gesellschaftlichen Solidarismus nach Heinrich Pesch. *Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften – JCSW*, 21, 73–98.
- OSWALT, Walter (1999): Was ist Ordnungspolitik? In EUCKEN, Walter (szerk.): *Ordnungspolitik*. Münster: LIT, 59–96.

- PAULHUS, Normand J. (1980): Social catholicism and the Fribourg Union. In *Selected Papers from the Annual Meeting 1980. Society of Christian Ethics*. (Continued by Annual of the Society of Christian Ethics 1981–2001, 1–21). Ohio: Philosophy Documentation Center, 63–88.
- RATZINGER, Joseph (1986): Marktwirtschaft und Ethik. In: ROOS, Lothar (szerk.): *Stimmen der Kirche zur Wirtschaft*. Köln: J.P. Bachem, 50–58. Angolul szintén elérhető: RATZINGER, Joseph (1986): Church and Economy. *Communio*, 13(3), 199–205.
- RAUSCHER, Anton (1994): Oswald von Nell-Breuning SJ (1890–1991). In ARETZ, Jürgen – BRECHENMACHER, Thomas – MÜCKL, Stefan (szerk.): *Zeitgeschichte in Lebensbildern*. Mainz: Grünewald, 277–292.
- RÉVÉSZ Barbara (2015): XVI. Benedek társadalmi tanítása – Globalizáció és gazdaság a Caritas in veritate c. enciklika tükrében. *Grotius – Tanulmányok*. Online: [www.grotius.hu/doc/pub/OYFOBU/2015-04-29\\_revesz-barbara\\_xvi-benedek-tarsadalmi-tan%C3%ADtasa.pdf](http://www.grotius.hu/doc/pub/OYFOBU/2015-04-29_revesz-barbara_xvi-benedek-tarsadalmi-tan%C3%ADtasa.pdf)
- RÖPKE, Wilhelm (1946): *Civitas Humana. Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*. Erlenbach–Zürich: Eugen Rentsch.
- SCHALLENBERG, Peter (2011): Auf dem Weg zu einem christlichen Humanismus? Die Enzyklika „Caritas in veritate“ aus ökumenisch-sozialethischer Sicht. *Catholica*, 65, 136–143.
- STRAUSZ Péter (2011): A Quadragesimo anno és a hivatásrendiség. In DOBÁK Miklós (szerk.): *A gazdasági és társadalmi érdekérvényesítés stratégiai és szervezeti modelljei a 20. században*. Budapest: L'Harmattan, 106–115.
- TAENZER, Uwe (1992): *Soziale Marktwirtschaft: Grundlagen und Aufgaben*. Stuttgart: Ernst Klett.
- TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.) (2006): *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*. Budapest: Szent István Társulat.
- WILLGERODT, Hans (2006): Der Neoliberalismus – Entstehung, Kampfbegriff und Meinungsstreit. *Ordo*, 57(1), 47–89.
- ZACHAR Péter Krisztián (2016): A hivatásrendi eszme a két világháború között Magyarországon. In ANKA László – HOLLÓSI Gábor – TÓTH Eszter Zsófia – UJVÁRY Gábor (szerk.): *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Budapest: Magyar Napló, VERITAS Történetkutató Intézet, 179–191.
- ZACHAR Péter Krisztián (2019): A német Európa-politika keresztény gyökerei: a szolidaritizmustól a szociális piacgazdaságig. In BOTOS Máté (szerk.) *Semper aequum: tízéves a politikatudomány szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen*. Budapest: Typotex, 125–139.
- ZACHAR Péter Krisztián (2021): Heinrich Pesch. In FRENYÓ Zoltán (szerk.): *Konzervatív arcképek*. Budapest: L'Harmattan, 276–281.